

Noord-Hollandse
plaatsnamen
verklaard

Noord-Hollandse plaatsnamen verklaard

Reeks Nederlandse plaatsnamen
deel 9

Gerald van Berkel

Schrijver: Gerald van Berkel
Kaart omslag: Nicolaas Visscher (ca. 1708)
Kennemaria et Westfrisia
vulgo et vernaculé Noord-Holland
ISBN: 9789463181075
© 2017 Gerald van Berkel, Amstelveen

Ten geleide

Voor u ligt *Noord-Hollandse plaatsnamen verklaard*, het negende deel uit de reeks Nederlandse plaatsnamen. Deze reeks is gebaseerd op de in een periode van tien jaar volledig nieuw opgebouwde materiaalverzameling van Nederlandse toponiemen en hun attestaties (oude vermeldingen) in historische bronnen. Inmiddels omvat het corpus meer dan 10.000 toponiemen en circa 35.000 attestaties. De gehanteerde opzet is vergelijkbaar met die van *Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie* (2006) van Gerald van Berkel en Kees Samplonius. Een van de belangrijkste kritiekpunten op dit werk was het gebrek aan uniformiteit in de verklaringen van de twee auteurs. Om tegemoet te komen aan de kritiek heb ik alle lemma's opnieuw samengesteld, waardoor een uniform werk van de hand van één auteur ontstond.

De reeks Nederlandse plaatsnamen is ontstaan uit de behoefte om als bijproduct van een lezing in Limburg het plaatsnamen-materiaal van die provincie in boekvorm beschikbaar te stellen. *Limburgse plaatsnamen verklaard* werd daarmee het eerste deel van de reeks provincie-uitgaven. Het is de bedoeling dat, volgend op de reeks, een geheel nieuw woordenboek van plaatsnamen inclusief bronvermeldingen het licht zal zien onder de titel *Nederlandse plaatsnamen verklaard*.

Met veel genoegen heb ik aan de totstandkoming van dit boek gewerkt. Ik dank speciaal mijn vrouw Carolien voor het correctie lezen. Ik hoop dat u als lezer plezier aan de verzamelde informatie zult beleven.

Gerald van Berkel

Amstelveen
Februari 2017

Korte nederzettingsgeschiedenis

Noord-Holland bestaat uit een smalle, zandige kuststrook met duinen en daarachter een nat achterland. Op de oeverwallen en kreekruggen vestigden zich in de Bronstijd de eerste bewoners, die voornamelijk leefden van jacht, visserij en wat landbouw. Omstreeks 2000 voor Christus werden veehouderij en akkerbouw de belangrijkste middelen van bestaan. Het achterland, dat zich vanaf 3000 voor Christus tot veengebied ontwikkelde, was ongeschikt voor bewoning.

Aan het begin van onze jaartelling vestigden de Romeinen een vlootbasis bij Velsen aan het Oer-IJ. Na een korte periode van bezetting trokken de Romeinen zich in 50 terug achter de Oude Rijn, maar zij bleven invloed uitoefenen op de bevolking in Noord-Holland. Aan de Romeinse bezetting kwam een abrupt einde rond 300. Het gebied langs de Hollandse kust ontvolkte. De oorzaak hiervan is nog onduidelijk, maar men denkt vooral aan het verdwijnen van de Romeinse macht en aan een verslechtering van de waterstaatkundige situatie, een combinatie van een stijgende zeespiegel, daling van het maaiveld en ontbossingen in Duitsland, die leidden tot een verhoogde afvoer van regenwater door de rivieren.

Heroccupatie vond plaats vanaf de 6e eeuw. Tussen 800 en 1350 schoof de kustlijn door erosie enkele kilometers in oostelijke richting op, waardoor de hoge duinenrij ontstond. Het zand overstuifde de akkers en dwong de bevolking zich te verplaatsen naar de veengebieden, die door een verbeterde natuurlijke afwatering geschikt waren geworden voor akkerbouw en bewoning. Vanaf de 8e eeuw vonden kolonisaties plaats rond Texel en Wieringen. Het veengebied van Kennemerland was in de 10e eeuw ontgonnen en Waterland werd in de 12e eeuw gekoloniseerd.

Door ontwatering, oxidatie en klink van het ontgonnen veen daalde het maaiveld sterk en stagneerde de afwatering. De natte akkers werden weiland en de ontginners trokken steeds verder landinwaarts. De landrug tussen de Noordzee en het Almere sloeg door stormvloed in de tweede helft van de 12e eeuw weg en het Almere veranderde in Zuiderzee. Aan de westkust ontstond rond 1200 de Zijpe. Noord-Holland werd een kwetsbaar eilandenrijk. De zee kon via veenriviertjes gemakkelijk het land binnendringen en door stormvloed en veenafslag veranderden riviertjes in grote plassen als Waardmeer, Schermer en Beemster. Al vanaf de 10e eeuw werden dijken aangelegd tegen de overstromingen. Het beheer werd belegd bij waterschappen. De ontwikkeling van de windwatermolen gaf de bewoners meer grip op de waterstand. De eerste droogmakerijen dateren uit de eerste helft van 16e eeuw. De grootste droogmakerij was de Beemster (1612), totdat in 1852 de Haarlemmermeer droogviel.

Chronologische tabel van plaatsnaamtypen

Sommige plaatsnaamtypen reflecteren de nederzettingsschiedenis. In bijgaande tabel worden enkele chronologische lagen onderscheiden:

Chronologische tabel van Noord-Hollandse plaatsnaamtypen ¹		
Prehistorisch	1a	Een deel der éénstammige waternamen en afleidingen daarvan door middel van suffixen: <i>Beemster, Gein, Limmen, Spaarne, Velsen en Zaan</i>
	1b	mogelijk een deel van oude, niet samengestelde en etymologisch veelal onzekere namen als <i>Wimmenum</i>
Vroeg historisch	2a	Voortzetting van de type 1a en 1b
	2b	Misschien al enkele namen op <i>-ingen</i>
	2c	Waternamen gevormd met <i>apa</i> 'water, rivier' en daarvan afgeleide plaatsnamen. Hiertoe behoren <i>Gaasp, Den Ijp, Jisp, Stierop, Vatrop</i> en <i>Weesp</i>
	2d	Plaatsnamen met het achtervoegsel <i>t/d</i> : <i>Naarden</i>
	2e	Waarschijnlijk een deel van de namen gevormd met <i>lo</i> 'licht, open bos', <i>Heiloo, Schoorl</i> en <i>Vronen < Uranlo</i>
Vroege middeleeuwen t/m 10 ^e eeuw	3a	Voortzetting van de type 2c, 2d en 2e
	3b	Waternamen samengesteld met <i>-aa, -lede, -meer</i> en <i>-vliet</i>
	3c	Namen op <i>-ingen</i>
	3d	Echte nederzettingssnamen samengesteld met <i>-heem, -wijk, -dorp</i> en <i>-huizen</i>
Tijd van de grote uitbreiding van het woonareaal sinds ca. 1000	4a	Verdere nederzettingssnamen met <i>-dorp, -huizen, -kerk</i> en <i>-wijk</i>
	4b	Plaatsnamen samengesteld met <i>-hout/holt, -lo</i> en <i>-woud/wold</i>
	4c	Echte ontginningsnamen met <i>-veen</i>
	4d	Namen samenhangend met de bedijking zoals die op <i>-dijk, -dam</i> en <i>-sluis</i>

¹ Voor Noord-Holland aangepast schema, ontleend aan D.P. Blok, Schematisch overzicht van ontstaanstijd en vormingswijze van enige plaatsnamen. In: *Grote Winkler Prins*. Zevende geheel nieuwe druk, Amsterdam / Brussel, 1974. Deel 18 p. 540-541.

Noord-Hollandse toponymische grondwoorden

De meeste plaatsnamen zijn samenstellingen en zij bestaan uit twee delen. Het tweede deel is een zogenaamd toponymisch grondwoord dat kenmerkend is voor een bepaalde cultuurperiode en/of streek. Het in kaart brengen van de wijze waarop deze grondwoorden zich in tijd en plaats manifesteren en vaststelling van wetmatigheden die daarbij naar voren komen, vormen een belangrijke bijdrage van de naamkunde aan de studie van de nederzettingsgeschiedenis. Op basis van de plaatsnamen die in dit boek aan de orde komen is een frequentieanalyse gemaakt van de diverse grondwoorden. Het percentage is ten opzichte van het totaal aantal namen. Voor Noord-Holland leidt dat tot de volgende top-21:

#	Grondwoord	Betekenis	Percentage
1	buurt	'buurschap, gehucht'	3,9
2	meer	'waterplas'	3,8
3	dam	'waterkering dwars door een waterloop'	3,3
4	dijk	'waterkering'	3,0
5	dorp	'hoeve, (dochter)nederzetting'	2,7
6	huis	'woning'	2,6
7	broek	'moerassig, drassig land'	2,5
8	eind	'rand, uiteinde, plaats waar iets ophoudt'	2,3
9	horn	'uitspringende bocht, hoek (van een dijk)'	2,0
10	veld	'open vlakte, heide, bouwland'	1,9
11	wijk	'hoeve, nederzetting, dorp, stadsdeel'	1,9
12	burg	'versterkte plaats, burcht'	1,7
13	woud/wold	'moerasbos, zompig bos'	1,7
14	brug	'verbinding over water'	1,6
15	geest	'(ontginning op) hoger gelegen zandgrond'	1,6
16	heem	'woonplaats, woning'	1,6
17	hout/holt	'hoogopgaand loofbos'	1,2
19	berg	'terreinverheffing, heuvel'	1,0
18	land	'land als tegengesteld aan water, gebied'	1,0
20	lo	'licht, open bos'	1,0
21	werf	'opgeworpen hoogte voor bewoning'	1,0

Plaatsnamen worden doorgaans verdeeld in twee categorieën, natuurnamen en cultuurnamen. De natuurnamen zeggen iets over aspecten van het natuurlijke landschap, de cultuurnamen refereren aan de stempel die de mens drukte op dat landschap. De namen in deze tabel die oorspronkelijk refereerden aan natuurlijke landschapselementen zijn *berg* 'terreinverheffing, heuvel', *broek* 'moerassig, drassig land', *lo* 'licht, open bos', *meer* 'waterplas' en *woud/wold* 'moerasbos, zompig bos'. Echte nederzettingssamenstellingen zijn *buurt*

'buurschap, gehucht', *dorp* 'hoeve, (dochter) nederzetting', *heem* 'woonplaats, woning', *huis* 'woning' en *wijk* 'hoeve, nederzetting, *dorp*, stadsdeel'. Daarnaast komt in Noord-Holland met name de waterstaatsinrichting in de grondwoorden tot uitdrukking in namen op *brug* 'verbinding over water', *dijk* 'waterkering', *dam* 'waterkering dwars door een waterloop', *horn* 'hoek van een dijk' en *werf* 'opgeworpen hoogte voor bewoning'. De belangrijkste grondwoorden zijn als apart lemma in het woordenboek opgenomen.

Opbouw van de lemma's

De opbouw van de lemma's van de plaatsnamen is als volgt: De plaatsnaam staat vet, gevolgd door de gemeentenaam tussen haakjes. Dan volgt waar mogelijk de uitspraakvariant van de naam. Vervolgens worden in chronologische volgorde de attestaties van de plaatsnaam vermeld en ten slotte volgt een verklaring en eventueel wat beknopte historische informatie. Bovendien zijn nog enkele niet meer in gebruik zijnde plaatsnamen, herkenbaar aan een kruis (+), opgenomen omdat er bij een ander lemma naar wordt verwezen. Plaatsnamen die worden voorafgegaan door een lidwoord of door *Ten* of *Ter* zijn alfabetisch te vinden onder de naam.

Enkele speciale tekens

>	geworden tot
<	ontstaan uit
→	zie dat lemma
†	niet meer in officieel gebruik
*	gereconstrueerde vorm
ð	als de beginklank in ne. <i>that</i>
þ	als de beginklank in ne. <i>thing</i>
b	als de combinatie <i>bv</i>

Bijzondere afkortingen

B	België	ndl.	Nederlands
brab.	Brabants	ne.	Nieuwengels
dial.	dialect	nfri.	Nieuwfries
D	Drenthe	NH	Noord-Holland
Dld	Duitsland	nhd.	Nieuwhoogduits
eng.	Engels	nijsl.	Nieuwijslands
Fl	Flevoland	nnl.	Nieuwnederlands
Fr	Friesland	nno.	Nieuwnoors
fra.	Frans	nzwe.	Nieuwzweeds
Fra	Frankrijk	O	Overijssel
fri.	Fries	oe.	Oudengels
GB	Groot-Britannië	ofra.	Oudfrans
germ.	Germaans	ofri.	Oudfries
Gl	Gelderland	ohd.	Oudhoogduits
got.	Gotisch	oijsl.	Oudijslands
Gr	Groningen	onl.	Oudnederlands
kelt.	Keltisch	ono.	Oudnoors
lat.	Latijn	oostfri.	Oostfries
Lb	Limburg	oostndl.	Oostnederlands
limb.	Limburgs	os.	Oudsaksisch
me.	Middelengels	rom.	Romaans
mlat.	Middeleeuws Latijn	U	Utrecht
mhd.	Middelhoogduits	vnnl.	Vroegnieuw-nederlands
mnd.	Middelnederduits	westf.	Westfaals
mnl.	Middelnederlands	Zl	Zeeland
NB	Noord-Brabant	ZH	Zuid-Holland
ndd.	Nederduits	zndl.	Zuidnederlands

Toelichting bij enkele termen

<i>ablaut</i>	systematische verandering van de stamklinker
<i>datief</i>	derde naamval, in plaatsnamen met plaatsaanduidende functie
<i>genitief</i>	tweede naamval, vaak ter aanduiding van bezit
<i>Germaans</i>	groep talen die zich van het Indo-Europees onderscheiden door een systematische klankverschuiving van de medeklinkers. Tot deze groep behoren onder andere het Nederlands, Fries, Engels, Duits, IJslands, Noors, Zweeds en Deens
<i>grondwoord</i>	een woord dat we kunnen uitbreiden tot een nieuw woord door er een voor- of achtervoegsel aan toe te voegen of dat we met een ander woord kunnen samenstellen
<i>Indo-Europees</i>	groep aan het Germaans verwante talen, waaronder het Keltisch, Romaans, Grieks, Slavisch en Sanskriet
<i>reïnterpretatie</i>	een nieuwe, andere interpretatie geven van de betekenis van een vaak ondoorzichtig woord door associatie met beter bekende woorden. Ook wel volksetymologie genoemd
<i>substraattaal</i>	een taal die werd gesproken binnen een gemeenschap en die werd vervangen door de taal van een nieuwe heersende klasse, meestal de taal van een veroveraar. Substraattalen blijven soms herkenbaar in de taal die ze is opgevolgd. Men veronderstelt dat de meeste substraatwoorden in het Germaans afkomstig zijn van een niet-Indo-Europese substraattaal. Veel substraatwoorden kennen een geringe geografische verspreiding en vaak hebben ze betrekking op landschapselementen
<i>suffix</i>	achtervoegsel, een taalelement dat niet als los woord kan voorkomen, maar achter een grondwoord wordt toegevoegd, waardoor een nieuw woord ontstaat
<i>toponiem</i>	plaatsnaam
<i>umlaut</i>	wijziging van een klinker onder invloed van een klink in de volgende lettergreep (meestal door een <i>-i-</i>)
<i>vernoeming</i>	een plaatsnaam die ontstaan is doordat men op basis van eraan verbonden bijbetekenissen bewust een elders voorkomend toponiem uitgekozen heeft, zonder dat er van topografische samenhang sprake is. Noord-Hollandse voorbeelden: <i>Bornholm</i> , <i>Harderwijk</i> en <i>Jordaan</i>
<i>verzamelsuffix</i>	achtervoegsel met als functie aan te geven dat sprake is van een bepaalde hoeveelheid/aantal van het door het grondwoord aangeduide, bij voorbeeld <i>Berkt</i> , een afleiding met het verzamelsuffix <i>-t-</i> (uit <i>*-ipi</i>) van de boomnaam <i>berk</i> met de betekenis 'plaats waar berken staan'

Selectie uit de geraadpleegde literatuur

- Aa, A.J. van der**, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*. Gorinchem, 1839-1851.
- Barends, S. e.a.** (red.), *Het Nederlandse landschap: een historisch geografische benadering*. Utrecht, 1986.
- Berkel, G. van en K. Samplonius**, *Nederlandse Plaatsnamen. Herkomst en Historie*, 3de herziene druk. Utrecht, 2006.
- Beukers, E.** (red.), *Holland en het water. Twintig eeuwen strijd en profijt*. Hilversum, 2007.
- Gysseling, M.**, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. [Brussel], 1960.
- Hendrikx, J.A.**, *Plaats- en waternamen. Hun betekenis voor de bestudering van het landschap* (met gebruikmaking van het dictaat van D.P. Blok). Studiereeks bouwen aan een levend landschap 22. Utrecht, 1991.
- Jellinghaus, H.**, *Die Westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern*. Dritte vermehrte Ausgabe, Zweiter Abdruck. Osnabrück, 1930.
- Karsten, G.**, *Noordhollandse plaatsnamen*. Amsterdam, 1951.
- Künzel, R.F., D.P. Blok en J.M. Verhoeff**, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam, 1988.
- Loon, J. van**, *Maurits Gysselings Toponymisch Woordenboek. Receptie, aanvullingen en correcties*, Werken KCTDV 26. Tongeren, 2008.
- Moerman, H.J.**, *Nederlandse plaatsnamen. Een overzicht*. Leiden, 1956.
- Pannekeet, J.**, *De (mogelijke) betekenis van alle Noordhollandse plaatsnamen, Van Aagtdorp tot Zwanenburg*. Hoorn, 1988.
- Rentenaar, R.**, *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de nederlandse toponymie*. Amsterdam, 1984.
- Schönfeld, M.**, *Veldnamen in Nederland*, Tweede druk. Amsterdam, 1950.
- Schönfeld, M.**, *Nederlandse Waternamen*, Studiën VI. Brussel, 1955.
- Vries, J. de**, *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*. Utrecht etc., 1962.

A

aa 'water, rivier'

Varianten: *a*, *ao*, *ae*, *ee*, *ie* en *ij* 'water, rivier'. Ontstaan uit Germaans **ahwô*, dat ter aanduiding van een natuurlijk water in het gehele Germaanse taalgebied voorkomt. Als soortnaam alleen verwant met lat. *aqua* 'water', verder in de eigennamen Russisch *Oka*, Litouws *Akele* en Illyrisch *Aquincum*. De beperkte verspreiding wijst op herkomst uit een vóór-Indo-Europese substraattaal.

In de Nederlandse kuststreek is *aa* in de 9e-10e eeuw gepalataliseerd tot *ee*, later *ie* (in Friesland en Noord-Holland), en soms, in de 16e eeuw, gediftongeed tot *ij*. In de Hollands-Utrechtse laagvlakte overheeft *Aa* (Oud-Ade, ZH), dat zich laat verklaren door de laatmiddeleeuwse koloniale omgangstaal van het veengebied. In Zeeland komen in de middeleeuwen watervamen met *aa* voor, die behoren tot de oudste laag van samengestelde namen in Nederland, met als bloeiperiode de tijd van de volksverhuizingen. Bij het afsterven van *aa* als soortnaam aan het einde van de middeleeuwen werd *Aa* als watervamen zeer gebruikelijk.

De meeste plaatsnamen met *aa* zijn door overdrachtelijk gebruik ontstaan uit een watervamen. Vroegste vermeldingen van dit waterwoord in Nederland zijn: 776 kopie 1170-1175 *Gusaha* (ligging onbekend, in de omgeving van Schouwen, ZI), 976 *super fluuium Golda* (Gouwe, ZI), 976 *super fluuium Laraha* (Laree bij Biervliet, ZI), 1138 *juxta lacum qui vocatur A* (*Aa* of *Angstel*, U), 1144 kopie 13e eeuw *A* (*Aa* of *Weerijs*, NB).

Aagtdorp (Bergen)

Uitspraak: *ees'trup*, *eechtrip*. 1215-1226 kopie 1420 *Ekthorp*, 1680 herdruk 1745 *Eght Dorp*, 1698 *Aachtdorp*, eind 18e eeuw *oudtijds Echtrop*, 1839 *AAGDORP ook wel Aagtendorp, en bij verkorting daarvan, Eechtrip genoemd*; De verklaring die het beste aansluit bij de oudste vorm en de uitspraakvariant gaat uit van een samenstelling van mnl. *eggh(e)* 'hoek', maar ook 'grens' en *→dorp* 'hoeve, (dochter)nederzetting'. Een vrouwenamen *Aagt* als eerste deel is geopperd, maar de dan verwachte varianten met de verbogen vorm *Aagten* ontbreken. Op basis van de huidige schrijfwijze ziet men ten onrechte verband met *aagt*, *aag* 'laaggelegen weiland', Friese vorm voor *→oog* 'land omgeven door water, eiland'.

Aalsmeer (Aalsmeer)

Ws. 12e eeuw kopie ca. 1530 *Alsmaer*, 1199 *Alsmer*, *Alsmar*, 1295 *Aelsmaer*, 1306 *Aelsmeer*, 1325 *Ailsmair*, 1343 *Aelsmaer*; Samenstelling van mnl. *mere*, →*meer* 'waterplas' of *mare* 'waterloop' en een onduidelijk eerste deel, misschien de persoonsnaam *Al*. Anderen zien in het eerste deel de boomnaam *als* 'els' of een genitief van germ. **alha-* 'eland' (?). Verklaringen als 'Alles Meer' en 'meer waarin men *aal* vangt' zijn onjuist.

Aalsmeerderbrug (Haarlemmermeer)

1936 *Aalsmeerderbuurt*, 1982 *Aalsmeerderbrug*; Naar de ligging bij de →*brug* 'verbinding over een water' over de Ringvaart op de weg naar →Aalsmeer. De wisseling van →*buurt* 'buurschap, gehucht' en *brug* treedt in deze omgeving vaker op, vergelijk →Leimuiderbrug en →Weteringbrug.

Aartswoud (Opmeer)

Uitspraak: *aarswoud*, *ierswoud*. Ca. 1312 *Nedartswoude*, ca. 1338 *Ederswoude*, 1342 *Edaertswoude*, 1344 *Edairtswoude*, 1404-1405 *Eertswoude*, 1450 *Aertswout*, 1573 *Aertswoude*, 1680 herdruk 1745 *Eertswoude*, 1683 *Eertswoude*; *woud*, →*wold* 'moerasbos, zompig bos' van de persoon *Edaert*.

Abbekerk (Medemblik)

Ca. 1312 *Abbenkerke*, ca. 1338 *Abbenkerke*, 1414 *Abbenkerc*, 1429 *Abbekerck*, 1665 *Abbekerck*; Samenstelling van →*kerk* 'eigenkerk' en de persoonsnaam *Abbe*. Graaf Willem VI (1365-1417) verleende in 1414 stadsrechten aan Abbekerk, samen met Twisk, Midwoud en Lambertschaag.

Abbenes (Haarlemmermeer)

Gebied: 1867 *Abbenes*, 1874 *Abbenes*; Recente vernoeming naar het verdwenen eiland Abbenes (1342 *Abnesse*, 1344 *Abenese*, 1615 *Abnes*, 1843 *Abbenes*), dat eens de afscheiding vormde tussen het Kagermeer en het Leidsche Meer. Een samenstelling van →*nes* 'in water uitstekende punt land, landtong' en de persoonsnaam *Abe*. In 1851 schreef Van der Aa: "ABBENES is thans binnen de bedijking van het Haarlemmermeer begrepen".

Abbestede (Schagen)

Ca. 1563 *Abstee*, 1573 *Abbestede*, 1613 *Abbestede*, 1665 *Abbestede*, 1680 herdruk 1745 *Abbestee*; *stede* 'plaats' van de persoon *Abbe*.

Achtersluispolder (Zaanstad)

1680 herdruk 1745 *After Sluys Polder*; Naar de ligging in de gelijknamige polder, achter de voormalige *Barndegatssluis*.

Aelbrechtsberg (Bloemendaal)

1299 *tot Albrechtsberghe*, 1306 *tot Alebrechtsberghe*, 1417 en 1418 *Ailbrachtsberge*, 1639 *tHuys Aelbersberch*, 1687 *t Huys Bloemendael*; →*berg* 'terreinverheffing, heuvel', geïdentificeerd als de duintop *het Kopje*, en de persoonsnaam *Aelbrecht*, refererend aan de heilige Adalbertus, waarvoor zie →Egmond-Binnen. Aelbrechtsberg was in de late middeleeuwen langere tijd een bestuurscentrum van de graven van Holland. Zie ook →Bloemendaal.

Aerdenhout (Bloemendaal)

1517-1524 *Aerden-hout*, 1615 *Aerdenhout*, 1639 *Aerden-hout*, bos: 1846 *den Aardenhout*; Wel verklaard als een vanuit Haarlem gegeven naam **aenderen Hout* 'het andere bos', ter onderscheiding van de eigen Haarlemmerhout (reeds 1273 *nemus de Herlem*). Er zijn echter geen oude vormen bekend die deze verklaring ondersteunen.

Akendam (Haarlem)

1422 *Adickedam*, 1426 *Akendamme*, 1551 *Aeckendam*, 1680 herdruk 1745 *Noord Akendam*, *Zuijt Akendam*, 1865 *Begraafplaats Huis Akendam*; Samenstelling van *dam* 'waterkering dwars door een waterloop' en een onduidelijk eerste deel, verklaard als **a-dijk* 'water-dijk', als een -k- afleiding van de waternaam *Ade* en dan 'kleine Aa', of als mnl. *adic*, *adec* 'wilde vlier'.

De Aker (Amsterdam)

Water: 1306 *bi den akene*, 1615 *Nacker Waterijng*, *Naeker Wech*, 1680 herdruk 1745 *De Aecker wateringh*, polder: 1846 *Middelveldsche-Akerpolder*, 1899 *Akerpolder*; Naar de ligging in de eind 19e eeuw verveende Middelveldsche Akerpolder. Mogelijk te verbinden met de uit Friesland bekende waternaam *Ake* uit *ake* 'visdam'. De wijk is rond 1980 gebouwd.

Akersloot (Castricum)

1083 vervalst 1125-ca. 1150 *in Ekerslato*, 1105-1120 kopie ca. 1420 *in Ekerslate*, 1105-1120 kopie ca. 1420 *Evo de Ekkerslato*, 1125-1130 kopie ca. 1420 *in Ekerslote*, 1174 kopie ca. 1420 *Hugo de Eckersloot*, 1175 *de Eckersslote*, 1325 *Akersloot*, 1357 *Aeckerssloot*, 1359 *Akersloet*, 1573 *Ackersloot*; Samenstelling van ofri. *slato*, *slate*, →*sloot* 'gegraven lang en smal water dat tot afscheiding of voor afwatering dient' en een onduidelijk eerste deel.

Wel verklaard als ofri. *ekker* 'akker, ploegland', dat later zou zijn aangeleund aan mnl. *aker* 'emmer'. Een recente verklaring gaat uit van germ. **akra-* 'akker', waarbij de verdubbeling van de *-k-* voor de *-r-* zich niet heeft doorgezet, met als resultaat onl. **aker*, ofri. *eker*, vergelijk ne. *acre*. Naast →*akker* komt als dialectvariant *aker* voor. Een persoonsnaam *Ekker* < *Aggihari* of *aker* 'eikel' als eerste deel zijn niet waarschijnlijk.

akker 'ploegland, bouwland'

Onl. *ackar*, *accar*, *akre*, mnl. *acker* 'ploegland, bouwland', ofri. *ekker*, os. ohd. *ackar*, oe. *æcer*, met verwanten in o.a. het Latijn, Grieks en Sanskriet. De West-Germaanse vormen kregen in bepaalde naamvallen verdubbeling van de *-k-* voor de *-r-*. De niet verdubbelde vorm verschijnt nog in Akersloot (NH) en ne. *acre*.

Oudste attestaties in plaatsnamen: 1138-1139 *agro (...)* *qui uocatur Smithacker* (terrein in de omgeving van Gendringen, Gl), 1085 vervalst ca. 1200 *Fronakre* (Franeker, Fr), 1139-1150 vervalst? kopie 1670 *Conradus de Vierackeren* (Vierakker, Gl), ca. 1200? *de Bersackere* lees: *Bergackere*, *de agro dicitur Hubsaker* en *Sewinaker*, diverse terreinen in de omgeving van Gendt (Gl).

Alkmaar (Alkmaar)

1e helft 11e eeuw *Almere*, 1063 kopie 12e eeuw *Alcmere*, ws. eind 11e eeuw kopie ca. 1420 *Allecmere*, 1105-1120 kopie ca. 1420 *Alnoth de Alkmer*, 1120-1161 kopie ca. 1420 *Alcmare*, 1248 *Alcmar*, 1317 *Alcmaer*, 1354 *Alcmair*; Samenstelling van onl. *mere* 'meer, waterplas' of onl. *mare* 'waterloop' en een onduidelijk eerste deel, misschien *alk* 'kraaiachtige vogel', vergelijk fri. *alk* 'kauw' (niet te verwarren met de aan het Noors ontleende vogelnaam *alk*). Ook is gedacht aan **alke* 'modder' (vergelijk ndd. *alken* 'in de modder lopen'), wat zou kunnen duiden op een tegenstelling met het nabijgelegen *Scirmere* (Schermer) 'het heldere water'. Anderen verbinden het eerste deel met germ. **alha-* 'eland', dan wel **alha* 'tempel', wat niet waarschijnlijk is, omdat in het Nederlands de *-h-* al vroeg verdwijnt in deze combinatie. Enig verband met lat. *allec* 'vissaus' bestaat niet. Alkmaar werd al in de 12e eeuw aangeduid als een stad (*forum*, *oppidum*). In 1254 schonk graaf Willem II van Holland stadsrechten als beloning voor de steun in de strijd tegen de West-Friezen.

ambacht 'rechtsdistrict'

Overdrachtelijk gebruik van *ambacht* 'ambt, dienst, werkkring', een vroege ontlening aan het Keltisch. Caesar vermeldt in zijn *De Bello Gallico* reeds Gallo-Romaans *ambactus* 'horige, dienstman'. Als toponymisch grondwoord is een *ambacht* een 'rechtsdistrict', een

landelijk district (of gemeente) met een eigen bestuur en een eigen lagere rechtsbediening, uitgeoefend door een schout namens de graaf. Bij de uitbreiding van het leenstelsel werd ook de rechterlijke bediening in leen gegeven en ontwikkelde het ambacht zich tot een plattelandsheerlijkheid, waarbij het overheidsgezag en het gebied waarover zich dit uitstreckte in erfelijk eigendom kwamen van een ambachtsheer. Door wijzigingen in de staatsinstellingen verloren de ambachten uiteindelijk hun functie.

Oudste attestaties in plaatsnamen: 772 of 776 kopie 1183-1195 *in Engilbrechtes ambehte* en idem *in Helicriches ambahte* (beide ligging onbekend, in Holland), 776 kopie 1183-1185 *in uilla Wudacres ambachte* (ligging onbekend, in Zeeland).

Amstelkwartier (Amsterdam)

2007 *stedenbouwkundig plan Amstelkwartier*, 2008 *Amstelkwartier Binnendijks, Amstelkwartier Buitendijks*; →kwartier 'onderdeel van een stad, wijk, buurt' aan de Amstel, waarvoor zie →Amsterdam. Nieuwbouwwijk (gestart in 2011) tussen de rivier de Amstel en de Spaklerweg.

Amstelveen (Amstelveen)

1308 *Amestelreveue*, 1386 *Aemstelreveen*, 1399 *Amsterveen*, *Aemsterveen*, 1480-1481 *Amsterveen*, 1514 *tAmsterveen*, 1573 *Amsterveen*, 1820 *Amstelveen of Nieuwer-Amstel*; Samenstelling van →veen 'veengebied' en de bijvoeglijke vorm van de gouwnaam Amstel. De gemeentenaam Nieuwer-Amstel (1387-1388 *tot Nieuwer Amstel*) werd in 1964 officieel vervangen door *Amstelveen*.

Amsterdam (Amsterdam)

1275 *Amestelledamme*, 1282 *in Amestelredamme*, 1282 *Amestelredam*, 1280-1287 *Amestelredamme*, 1413 *Aemstelredamme*; De oudste vermelding is een samenstelling van →dam 'waterkering dwars door een waterloop' en de waternaam Amstel. Ook heeft men op basis van de jongere vormen gedacht aan een bijvoeglijke vorm bij de gouwnaam Amstel of de plaatsnaam Ouder-Amstel. De oudste attestaties (b.v. 1105 *Wolfgerus scultetus de Amestello*) hebben betrekking op de gouw, ruwweg het gebied tussen de samenloop van de rivieren Amstel en Bullewijk en het IJ. De naam werd verklaard als een samenstelling van *Aam 'een waternaam' en *stelle* 'vaste, hoge en droge grond' en de rivier de Amstel zou naar de gouw zijn genoemd. Tegen deze etymologie is ingebracht dat *stelle* in deze betekenis wel in de Zeeuws-Westbrabantse, maar niet in de Hollandse toponymie bekend is en dat de gouwnaam "waarschijnlijk een archaïsche waternaam" is. In 1275 schenkt Floris V aan de lieden *apud Amestelledamme* tolvrijheid in het